

Eleştirel Düşünmeyi Geliştirmede Aristotelesçi Retoriğin Eğitsel Rolü

The Educational Role of Aristotelian Rhetoric in Developing Critical Thinking

GÜLÜMSER DURHAN

Muş Alparslan University

Received: 19.04.2025 | Accepted: 27.09.2025

Abstract: Aristotelian rhetoric holds a significant place in modern education in terms of intellectual originality and mental development. From Ancient Greece to the present, rhetoric has served not only as a means of effective communication but also as a tool for organizing thoughts, expressing ideas, and addressing opposing views. As such, it remained central to education systems until the late 19th century. For Aristotle, rhetoric is not merely the art of persuasion but a process of cultivating thought. In education, it is considered a powerful tool for developing both creative thinking and critical perspectives. In today's world of easy access to information, rhetoric has become even more essential for fostering critical thinking. This study explores the historical roots and modern applications of Aristotelian rhetoric—particularly its three core elements: ethos, pathos, logos—and examines how it supports creative and critical thinking, with a focus on its ongoing relevance in contemporary education.

Keywords: Logic, rhetoric, Aristotle, education, critical thinking.

Giriş

Aristoteles retoriği, antik çağda retorik alanında yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Önemi sadece antik çağla sınırlı olmayıp günümüze kadar uzanan Aristoteles'in retoriği bir *praxis* sanatıdır (Liesseling, 1977, p. 253). Bu, bir sanat eseri üretmeyi değil, konuşma yoluyla bir dinleyici kitlesi üzerinde ikna edici bir etki yaratmayı amaçlayan pratik bir disiplindir (Aristoteles, 1995, p. 1356a20-25). Yani retoriğin amacı bilgi vermek ya da hakikati temellendirmek değil, muhatapı ikna etmektir (Aristoteles, 1995, par. 1355a5) ve böylece “retorikten istenilen sonucun muhatap üzerinde görülmesidir” (Baba, 2019, s. 250). Bu yönüyle retorik, *epistēmē* değil *pistis* (inandırıcılık) üretmektedir. Genel manada retorik, muhatapın zihnini kazanmayı (Aristoteles, 1995, par. 1354b30) amaçlayan dilin ustaca kullanımıdır (Saki, 2016, p. 140). Bu genel tanım esas olarak, retoriğin bir insanın iletişimsel bir hedefe ulaşmak için dili kullanmasıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Ayrıca retorik, insanların bir konumdan diğerine nasıl akıl yürüttüğünü açığa çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Bu süreç, eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesine katkı sağlamakta ve insanları manipülasyonlardan ve yanlışlardan korumaktadır (İsmail, 2020, p. 6). Eş deyişle retorik, eleştirel düşünmenin gelişimini besleyen ve bireyin düşünsel derinliğini artıran önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Zira eleştirel düşünmenin amacı, düşünceyi yeniden düşünmektir. Keza eleştirel düşünme, yalnızca düşünceler üzerine düşünmekle sınırlı kalmayan; aynı zamanda varlıklar, olgular, duygular ve davranışlar üzerine sistemli, sorgulayıcı ve çok yönlü bir biçimde düşünmeyi içeren kapsamlı bir zihinsel etkinliktir (Yeşil, 2024, s. 117). Düşünsel verileri anlamlandırabilme becerisi (Şahinel, 2002, s. 61) olarak bu düşünme biçimi, yalnızca mevcut bilgileri almakla yetinmeyip onları yeniden gözden geçirme, değerlendirme ve gerektiğinde sorgulama cesaretiyle yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir (Karaboğa, 2019, s. 50). Bu nedenle retorik, yalnızca etkili konuşma ya da ikna sanatı olarak değil, aynı zamanda bireylerin düşünme süreçlerini daha derinlemesine anlamalarına, kavramları daha sorgulayıcı biçimde ele almalarına ve bu sayede daha bilinçli, tutarlı ve eleştirel kararlar vermelerine katkı sağlayan bir disiplin, ‘peşinden koşulmaya değer yüksek bir idealdir’ (Liesseling, 1977, p. 26).

Retoriğin amacı, hakikati idrak edemeyecekler onların bilişsel durumu göz önünde bulundurularak onların ikna olacakları tarzda yapılacak

konuşmaların doğasını ortaya koymaktır (Aristoteles, 1995, pr. 1357a). Bu nedenle Aristoteles *Retorik*'te, konuşma pratiği yoluyla düşünme biçimini ve doğru akıl yürütmeyi geliştirmeye yönelmiştir. (Triantari, 2012, p. 11). O, konuşmanın inandırıcılığı ve doğruluğunu ise retorikle felsefe arasında kurduğu bağ aracılığıyla sağlamıştır ve böylece retoriğin felsefi karakterini vurgulamıştır. (Triantari & Noitsis, 2015, p. 1592). Aristoteles retoriğinden bize aşağıdaki iki temel faktör (felsefeye eşdeğer olan retorik aracılığıyla aktarılan eğitim ve retoriğin yapısal ve ifade boyutu) miras kalmıştır:

a. Felsefeye eşdeğer olan ve mantık, etik ve siyaset bilgisini içeren bir eğitim.

b. Aristoteles'in eğitimle birleştirdiği dilbilimsel ilkeler aracılığıyla doğru akıl yürütme süreci ve konuşmanın oluşturulmasıdır (Kennedy, 1963, p. 258). Bu iki temel unsura göre, retoriğin içeriği — yani mantık, etik ve siyaset bilgisi — onu felsefi bakımdan değerli kılmakta ve böylece retorik, felsefi eğitimin bir aracı olarak görülmektedir.

Eğitim, kişinin yalnızca belirli bilgi alanlarında uzmanlaşmasını değil, aynı zamanda daha geniş bir felsefi bakış açısı geliştirmesini sağlamaktadır. Konuşmanın oluşumu ve doğru akıl yürütme süreci ise, mantıklı ve etkili bir şekilde iletişim kurmanın önemini ortaya koymaktır. Aristoteles, bu unsurları eğitimle birleştirerek, kişinin hem düşünme hem de ifade etme yeteneklerini geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu iki faktör, Aristoteles'in retorik teorisinin temel taşları olarak kabul edilmekte ve hem bireyin düşünce yapısını hem de etkili iletişim becerilerini şekillendirmektedir.

Aristoteles, her biri hatibin söyledikleriyle gerçekleştirilen üç ustaca ikna etme biçiminden söz etmektedir: Hatip, kendisini iyi karakterli birisi olarak sunarak (ethos), dinleyicilerde duygu uyandırarak (pathos) ve konuyu tartışarak ve rasyonel argüman kullanarak (logos) dinleyicilerini ikna etmektedir (Aristoteles, 1995, p. 1356a). İkna etmenin bu üç ustaca biçimi arasında en önemlisi rasyonel argümandır. Ayrıca eleştirel düşünme etkinliğinde esas olan, iknanın rasyonel argümanlara dayandırılmasıdır. Bu, zekaya veya akla yapılan çağrı anlamına gelmektedir. Bu dinleyicinin bilgiyi mantıksal yollarla işleme yeteneğine bağlıdır; ikna eden, dinleyicinin rasyonel tarafına hitap etmek için, onların bilgi işleme kalıplarını değerlendirmek zorundadır. Aristoteles, ikna etme gücünün, hatibin muhatabına karşı doğru ve haklı olan konusunda tartışma ve onun argümanlarını çürütme

becerisi olduğunu savunmaktadır (Aristoteles, 1995, par. 1355a). Başka bir ifadeyle Aristoteles'e göre, etkili bir hatip, dinleyicisinin düşüncelerini göz önünde bulundurarak, onların inanç ve değerlerine hitap eden uygun delilleri seçmeli ve karşıt görüşlerin ikna edici olmayan yönlerini söz ustalığıyla ortaya koymalıdır. Bu şekilde hatip, doğru ve adil olanı savunarak ikna gücünü göstermektedir. Bu nedenle Aristoteles için retorik, hatibin mantıklı argümanlar ve doğru kıyaslar oluşturma kapasitesidir. Aristoteles bu argüman ve kıyasların oluşturulması için de sanatsal olmayan kanıtlar (mevcut olan ve herkesin bildiği gerçekler) ve sanatsal olan kanıtların (hatibin kendisinin oluşturduğu kanıtlar) temel bir koşul olduğunu düşünmektedir (Aristoteles, 1995, p. 1355b35). Dolayısıyla etkili bir retorik, hem mevcut bilgi ve gerçekleri kullanmayı hem de yeni ve özgün kanıtlar yaratmayı içermektedir. Bu iki tür kanıt, hatibin mantıklı ve ikna edici argümanlar oluşturmaya fayda sağlamaktadır.

Retorikte Kullanılan Kanıtların Eleştirel Düşünce Açısından Analizi

Aristoteles, *Retorik*'in ilk Kitabı'nda, “sanatsal olmayan” (teknik) (tekhne) olmayan kanıtlar) ve “sanatsal olan” olmak üzere iki tür kanıt ayırt etmiştir. Sanatsal olmayan kanıtlar, başlangıçta kendimiz tarafından sağlanmayan, tanıklar, işkenceler, sözleşmeler ve benzeri gibi tüm kanıtlardır. Yani bu kanıtlarda hatip tanıkları, kanıtlayıcı delilleri ve yazılı anlaşmaları vb. kullanabilir. Sanatsal olan kanıtlar ise, teknik ve kendimiz tarafından oluşturulan her şeydir. Bu tür kanıtlamada hatip, kanıtlayıcı kıyas ve kanıtlar icat etmektedir. Sanatsal olmayan kanıtlar, kullanılmalıdır; sanatsal olan kanıtlar ise tasarlanmalı, icat edilmeli, bulup çıkarılmalıdır (Aristoteles, 1995, p. 1355b35).

Aristoteles 'sanatsal olan ikna araçlarını' üç unsorda toplamaktadır: Hatibin ahlaki karakteri, dinleyicide uyandırılan duygular ve mantıksal argümanlar. Bu yaklaşım, Aristoteles'in sanatsal ve sanatsal olmayan kanıtlar arasında yaptığı klasik ayrımın bir parçasıdır ve retorik'in temel çerçevesini oluşturmaktadır (Aristoteles, 1995, par. 1356a5-20). Adli bir konuşma sırasında mahkeme kâtibi tarafından aralıklarla okunan vasiyetnameler ve sözleşmeler gibi belgeler ile konuşmacının gerçek davasını kanıtlamak için sunduğu argümanlar, kendisini güvenilir bir bilgi ve görüş kaynağı olarak kabul ettirmek için yansıttığı ahlaki karakter ve dinleyicide konuşmacının lehine ve rakibinin aleyhine bir ruh hali yaratmak için uyandırdığı duygular

gibi konuşmanın kendi unsurları arasında hem biçim hem de kullanım açısından belirgin bir fark vardır. Bu ayrım, özellikle Atina mahkemelerinde delile verilen sınırlı rol ışığında belirgindir. Modern bir İngiliz mahkemesinde kanıtlar hem davanın sunumunda hem de kanıtlanmasında önemli bir rol oynarken, Atina mahkemelerinde çağdaş mahkemelerde tanıklar tarafından sağlanacak bilgilerin çoğu aslında konuşmanın anlatı bölümünde davacı tarafından sağlanır, böylece kanıtlar yalnızca ikna edici bir rol oynar (Carey, 1994, p. 95). Dolayısıyla Atina mahkemelerinde, hatibin konuşması daha geniş bir anlatı içerir ve deliller, modern mahkemelerde olduğu gibi merkezi bir role sahip değildir, daha çok konuşmayı destekleyici niteliktedir. O halde mahkemede sunulan belgeler ve hatibin konuşmasının unsurları ya da sanatsal olan ile sanatsal olmayan kanıtlar hem biçim hem de kullanım açısından birbirinden farklıdır. Belgeler, mahkemede belirli aralıklarla sunulurken -ki bu belgeler, konuşmanın bir parçası değil, konuşma sırasında sunulan dışsal kanıtlardır- konuşma, hatibin argümanları, ahlaki karakteri ve duygusal etkisiyle bütünlük bir yapıdadır.

Aristoteles, sanatsal olan ve sanatsal olmayan kanıtların sunumunun başarısını, hatibin mantıksal düşünme, insan karakterini ve erdemlerini anlama ve dinleyicinin tutkularını harekete geçirebilme yeteneğine bağlamaktadır. Aristoteles, kıyasların oluşturulmasından bahsederken sanatsal kanıtlara atıfta bulunarak (Aristoteles, 1995, p. 1356a-1356b) bunları esas olarak retorik pratiğiyle (farklı kıyas türleri, konuşma biçimleri, üslup, genel düşünce yolları, konuşmanın düzenlenmesi) ilişkilendirmektedir (Triantari, 2014, p. 254). Şöyle ki, Aristoteles retoriki açısından sanatsal olanla anlatılmak istenen, retorik sanatının doğası ve temel direği logostur (entimem ve örnek). Aristoteles'in bu ifadeleri kullanma nedeni retorik sanatının doğasına en uygun kanıt tarzları ile eskillerin yaptığı gibi duygulandırma esaslı olan yani pathos'u esas alan bu nedenle de sanatsal olmayan, yani retorik sanatının temeli olan örtük tasım ve örneği hiçbir şekilde göz önünde bulundurmeyen kanıtlayıcıların arasındaki farkı ortaya koymaktır.

Sanatsal kanıtlar retorikte, eksik bırakılan unsurlara dolaylı yollarla sağlanan kanıtlardır. Bu nedenle Aristoteles, retorik kıyası, "entimem" ya da "örtük tasım" olarak adlandırmaktadır (Aristoteles, 1995, p. 1358a5). Entimem, genellikle bir veya daha fazla öncülü açıkça eksik kıyaslardır (Aristoteles, 1998, par. 24b25) ve dinleyiciden bu eksikliklerin doldurması

beklenmektedir. Bu noktada entimem, "izleyicilerin katılımıyla doldurulacak boşlukları olan argümanlar" (Blair, 2004, p. 52) olarak da tanımlanmaktadır. Zira iknanın esası ve inandırıcılığın gücü, konuşmada gizli bir unsurun bulunmasında yatmaktadır. Nitekim Aristoteles de ikna edenlere, büyük öncülün izleyici tarafından zaten inanıldığı bu retorik argümanları (*enthymeme*) kullanmalarını tavsiye etmektedir (Demirdöğen, 2010, p. 192). Bu, argümanı çok daha kolay inşa edilebilir hale getirmekte ve ayrıca "dinleyicilerin sonuca, hatip tarafından sağlanan bir argümandan ziyade kendi başlarına ulaştıklarına inanmaları" gibi bir avantaj sağlamaktadır (Charteris-Black, 2018, p. 13). Ancak bu yapının ikna edici olması kadar, çözümleyici ve sorgulayıcı düşünce için de önemli bir yönü vardır. Zira eleştirel düşünme, genellikle örtük öncülleri açığa çıkarmakla başlar. Aristoteles'in retorikte kullandığı entimem, eksik öncüllerle kurulan kıyaslardır. Bunları tamamlamak ve geçerliliklerini sorgulamak, doğrudan eleştirel düşünme pratiğidir. Dahası Aristoteles'e göre, kıyaslar oluşturmak ve önceki kıyasların sonuçlarından yeni sonuçlar çıkarmak mümkündür. Diğer yandan daha önce kanıtlanmamış olan ve aynı zamanda kanıt gerektirecek kadar az kabul gören öncüllerden sonuçlar çıkarmak da mümkündür (Aristoteles, 1995, p. 1357a10). İlki mantıksal olarak daha önce kanıtlanmış öncüllerden türetilen argümanlardır. Diğerleri daha önce kanıtlanmamış ve aynı zamanda kabul görmeyen öncüllerden oluşturulan kıyaslardır. Bu tür öncüller, tartışmalı ve kanıtlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Henüz ispatlanmamış öncüllerle oluşturulan kıyaslar, sorgulayıcı bir şekilde de kurulabilir. Bu tür kıyaslar eleştirel düşünmenin temel bir özelliği olan "kanıt isteme" ve "öncülleri eleştirme" (Durhan, 2021, s. 90) davranışını yansıtmaktadır. Yani Aristoteles'e göre, retorik argümanlar hem kabul edilebilir öncüllere dayanabilir hem de kanıt gerektiren öncüllerden türetilir. Bu, retorik esnekliğini ve farklı türde öncülleri kullanma işleyişini göstermektedir.

Aristoteles için kıyaslar, düşünmenin temel yapı taşlarıdır ve bu yapının mantıksal formu, eleştirel düşünmeyi zihnin etkin ve yapılandırıcı bir süreci olarak kavramamıza imkân tanımaktadır. Bu, sorular oluşturma, karma hipotetik (hem hipotetik bir önermeyi hem de basit (kategorik) bir önermeyi içeren) kıyaslar yapma ve bilgiyi detaylandırmada yardımcı olmaktadır. Bu noktada sanatsal kanıtlar veya bu yolla elde edilmiş çıkarımlar eleştirel düşüncenin temelini oluşturmaktadır. İspat gerektiren öncüllerle

kıyas kurmanın olanaklı olduğunu söylemesi, entimem'ler ile dinleyicinin düşünmesini sağlaması ve retoriği bir düşünme biçimine dönüştürmesi ile Aristoteles'in, eleştirel düşünmeyi dolaylı olarak tanımladığı -argümanları analiz etme, tutarsızlıkları fark etme, öncülleri sorgulama ve gerekçelere dayalı çıkarımlar yapma becerisi- ve etkilediği söylenebilir. Öyle ki bu tanım, modern düşünürlerin, örneğin John Dewey'in, eleştirel düşünmenin anlamını sistematik olarak ele almasına olanak sağlamıştır (Triantari & Noitsis, 2015, p. 1593). Böylece Aristoteles, retorik kıyaslar aracılığıyla eleştirel düşünmenin temelini atmış ve bu temel, modern düşünürler tarafından geliştirilmiştir.

Aristoteles ayrıca, doğru akıl yürütmenin, gerçek ve geçerli öncüllerden kurulan bir süreç olduğunu açıkça belirtmiştir. Oysa entimem, olasılık içeren ve toplumun ya da uzmanların "genellikle doğru kabul ettiği" düşüncelere dayanmaktadır. Bu durum, entimem'i, zorunlu olan öncüllerden zorunlu sonuçlar çıkaran bilimsel kıyastan ayırmaktadır (Fortenbaugh, 2007, p. 110). Bilimsel kıyas, mantıksal olarak kesin sonuçlar içerirken, entimem kesin bilgiye değil, çoğunluk tarafından makul ya da inandırıcı bulunan olasılıklı öncüllere dayalı bir akıl yürütme biçimidir. Entimem, tıpkı örnek gibi, argümanın kurulma yollarından biridir ve gizli olan öncülü tamamlamak ve geçerliliğini sorgulamak yoluyla eleştirel düşünmeye teşvik etmektedir. Zira hem örnek hem de entimem, her türlü kanaat ve bilgi türünü şüpheyne düşürebilirler. Entimem ile örnek arasındaki fark, entimem'in tümdengelimli (*deductively*) olarak ilerlerken örneğin tümevarımlı (*inductively*) olarak ilerlemesidir. Başka bir ifadeyle entimem genel bir önermeden spesifik bir sonuca ulaşırken; örnek, spesifik durumlardan genel bir sonuca varmaktadır. Konuşmacı veya hatip argümanlarını tümevarımsal kıyaslarla ve entimem'lerle oluşturmaktadır (Aristoteles, 1995, p. 1356b15). O, karşıt görüşleri zayıflatmak ya da geçersiz kılmak için mantıklı ve stratejik bir şekilde hareket etme adına, argümanları eleştirmekte ve çürütmektedir. Yine hatip, görüşünü desteklemek için argümanlar oluşturur ki bu, onun bir savı savunmak ve bu savı güçlendirmek için mantıklı bir yapı kurduğu anlamına gelmektedir. Keza o, genellikle insanların kesin olarak kabul ettiği görüşlere şüpheyne bakmaktadır. Bu da onun, eleştirel düşünme yeteneğine sahip olduğunu ve yüzeyde kabul gören düşünceleri yeniden değerlendirme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Argümanlar, kıyaslardan (*syllogism*) oluşmaktadır. Kıyas, belirli şeylerin ortaya konulmasıyla, bunların aracılığıyla zorunlu olarak bunlardan başka bir şeyin ortaya çıktığı bir mantıksal akıl yürütme biçimidir (Aristoteles, 1996, s. 3). Retorik kıyaslar, entimem ve örneklerden oluşmaktadır (Aristoteles, 2015, par. 71a). Retorikte kanıtlama ile inandırma işini gerçekleştiren herkes bu iki akıl yürütme biçimini kullanmaktadır (Aristoteles, 1995, par. 1356b5; Adeodato, 1999, p. 138). Hatip, bir görüşü desteklemek veya çürütmek için bu argümanları kullanmaktadır. Bu, hatibin dinleyicileri ikna etme veya onları bir konuda bilgilendirme sürecidir. Eleştirel düşünme yeteneğine sahip insan, bu argümanları kullanarak her türlü bilgi veya görüşü eleştirmekte ve akıl yürütmesiyle değerlendirmektedir. Bu süreçte insan, potansiyel fikirler oluşturmakta, bu fikirleri karşılaştırmakta, ayırt etmekte ve sonuçlarına ulaşmaktadır. Argüman, akıl yürütme kurallarına dayanan bir egzersizdir; yani, mantıksal ve sistematik bir düşünme sürecidir.

Bu düşünme biçiminde, hatip ve muhatabın sonuca birlikte ulaşması ya da kararı birlikte vermesi söz konusudur. Zira retorikte, insanların kontrol edebilecekleri konular üzerine bilgiye dayalı olarak istişare yapmaları ve karar vermeleri önemlidir. Bu istişarelerde öncelikle kullanılması gereken akıl yürütme şekli entimem'dir. Söz gelimi Aristoteles'te, yollar ve araçlar hakkında konuşacak ya da tartışacak olan hatibin ortaya koyduğu mantıksal biçimi karma hipotetik kıyas olan iki entimem'den oluşan argümanın yapısı şu şekildedir:

"Yollar ve araçlar konusunda konuşacak olan kişinin, ülkenin gelir kaynaklarının sayısını ve ölçüsünü bilmesi gerekir ki, herhangi biri gözden kaçmışsa eklenebilsin ya da yetersizse artırılabilsin" (Aristoteles, 1995, p. 1359b25).

Spesifik olarak burada, sürekli bir önerme (yani, eğer öyleyse önermesi olan büyük öncül) ve bir varsayım (küçük öncül) aracılığıyla sonuca giden iki argümanımız bulunmaktadır. Bu argümanın sembolik dayanağı şu şekildedir: P ise, o zaman Q; fakat P, o halde Q şeklindedir. Bu düşüncüyü, "eksik veya yetersiz olan bir gelir kaynağı ancak biliniyorsa eklenebilir veya artırılabilir" eksik öncülünden yola çıkarak mantıksal formda ortaya koyarsak;

İlk argüman şu şekildedir:

- Eğer herhangi bir gelir kaynağı eksikse, eklenebilir.
- Bazı gelir kaynakları eksiktir.
- O halde, bu kaynaklar eklenebilir.

İkinci argüman şu şekildedir:

- Eğer herhangi bir gelir kaynağı yetersizse, artırılabilir.
- Bazı gelir kaynakları yetersizdir.
- O halde, bu kaynaklar artırılabilir.

Bu iki entimem'in her birinde, varsayımlar belirli gerçeklerdir: 'Bazı gelir kaynakları eksik' ve 'Bazı kaynaklar yetersiz'. Bu belirli gerçekler iki sürekli önerme ile birleştğinde, sonuçları eyleme rehberlik eden iki argüman oluştururlar (Fortenbaugh, 2007, p. 111). Dolayısıyla entimem'ler burada, hatibin belirli gerçekleri ve mantıksal çıkarımları kullanarak, gelir kaynaklarını ekleme veya artırma gibi pratik sonuçlara ulaşmasını sağlamaktadır. Eleştirel düşünme açısından bu iki argümandan şu şekilde iki sonuç elde edilebilir:

İlk olarak, her ne kadar Aristoteles “eleştirel düşünme” terimini açıkça kullanmasa da yukardaki argümanı, bir argümanın oluşturulması için eleştirel yeteneğe sahip olmamız gerektiğini ve eleştirel düşünceye sahip olmak için de bilgiye sahip olmamız gerektiğine işaret etmektedir. Zira doğru varsayımlarda bulunmak için bilgiye ihtiyaç vardır. Burada, yollar ve araçlar gibi mali konularla ilgili konuşma yapacak olan hatip, şehrin gelirlerinin sayısını ve kapsamını bilmelidir. Bu bilgi, onun sonuçlarına ulaşmasına yardımcı olur ve potansiyel fikirler oluşturmasını sağlar. Bu fikirler, mantıksal formu karma hipotetik kıyaslar olan iki entimem ile ifade edilir. İkinci olarak, Aristoteles, eleştirel düşüncenin gelişim sürecine, iki argümanın oluşturulması yoluyla yaklaşmaktadır. Dolayısıyla argüman oluşturma süreci, eleştirel düşünmenin geliştirilmesi için bir pratiktir (Triantari & Noitsis, 2015, p. 1593-1594). Öyle ki bu pratik, bireyin eleştirel düşünme yeteneklerini güçlendirmek için önemli bir araçtır.

Aristoteles, bu formdaki entimem'leri geçerli argümanlar olarak kabul etmektedir. Zira hatip özellikle gelir kaynağı hakkında bilgi sahibidir. Hatip, bu bilginin neden olduğu sonuçları araştırır ve şehrin iyiliği için bir eylem planı düşünür; yani, herhangi bir gelir kaynağı eksikse, eklenebilecek bir yol bulmalıdır; herhangi bir gelir kaynağı yetersizse, bunun

artırılmasının bir yolunu bulmalıdır. Dewey, Aristoteles'in düşüncesinden etkilenmiş ve eleştirel düşünmenin bilgiye neden olan çıkarımların araştırılmasını içerdğine dikkat çekmiştir.

Amerikalı filozof ve eğitimci John Dewey, *Nasıl Düşünürüz?* adlı eserinde Aristoteles'ten esinlenerek eleştirel düşünme sürecinin yolunu çizmiş ve eleştirel düşünmeyi, herhangi bir inancın veya varsayılan bilgi biçiminin, onu destekleyen gerekçeleri ve bu gerekçelerin yol açtığı daha ileri sonuçları göz önünde bulundurarak aktif, ısrarlı ve dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi olarak tanımlamıştır (Dewey, 2022, s. 21). Aristoteles, mantıklı ve sistematik düşünmenin önemini vurgulamıştır ve Dewey de bu yaklaşımı benimseyerek eleştirel düşünmenin temellerini atmıştır. Dewey'in tanımı, eleştirel düşünmenin sistematik, mantıklı ve derinlemesine bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte düşünceler sistematik olarak analiz edilir, mantık yürütülür ve sonuçlar değerlendirilir. Eleştirel düşünme, bireylerin bilgiyi daha derinlemesine anlamalarına, önyargıları fark etmelerine ve mantıksal hatalardan kaçınmalarına yardımcı olur. Bu düşünce biçimi, bilimsel araştırmalardan günlük karar verme süreçlerine kadar geniş bir yelpazede uygulanabilir.

Dewey'in eleştirel düşünme tanımı, kanaatimizce Aristoteles'in teknik olan inandırma yolları veya sanatsal kanıtlar kullanımıyla uyumludur. Şöyle ki onun düşüncesinde Aristoteles'in etkisini dört temel unsur üzerinden görmek mümkündür:

a. **Aktiflik:** Eleştirel düşünme pasif bir süreç değildir; kişinin düşünce sürecine aktif olarak katılımını gerektirmektedir. Bu da argümanı oluşturan kıyaslarla mümkündür. Kıyas, bir argümanı oluşturan mantıksal yapıların bir türüdür ve eleştirel düşünme sürecinin bir parçasıdır. Dewey bu süreci "aktif değerlendirme" olarak adlandırmaktadır. Kıyaslar, iki veya daha fazla önermenin mantıksal bir sonuca ulaşmak için birleştirilmesiyle oluşmaktadır. Bu süreçte, ele alınan her inanç veya bilgi dikkatlice analiz edilmekte ve bu analiz sonucunda mantıksal çıkarımlar yapılmaktadır. Dewey, eleştirel düşünmenin bu aktif ve dikkatli analiz sürecini vurgulamaktadır.

b. **Israrlılık:** Eleştirel düşünme süreklilik ve kararlılık gerektirir; herhangi bir inanç ya da hipotetik bilgi biçimi üzerinde derinlemesine düşünmek için çaba sarf etmek önemlidir. Hipotetik kıyaslar, belirli koşullar altında geçerli olan ve bu koşulların varlığını varsayan mantıksal yapılardır.

Dewey, bu tür kıyasların bilgi ve inançların mutlak doğruluğunu garanti etmediğini, ancak kontrol altında tutulması gerektiğini belirtmektedir. Bu, hiçbir bilginin veya inancın kesin olarak doğru kabul edilmemesi gerektiği, her zaman sorgulanması ve test edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu şekilde, eleştirel düşünme süreci, bilgi ve inançların sürekli olarak gözden geçirilmesi (ısrarlı değerlendirme) ve doğrulanması gerektiğini vurgulamaktadır.

c. Dikkatlilik: Bilgi veya inançların keşfi, açık ve dikkatli bir akıl yürütme süreciyle gerçekleştirilmekte ve bu süreç belirli sonuçlara yol açmaktadır. Dewey'e göre, eleştirel düşünme, sistematik ve metodik bir şekilde bilgi ve inançları incelemeyi içermektedir. Bu süreçte, kişinin dikkatli ve özenli bir şekilde düşünmesi ve analiz yapması gerekmektedir. Bu da mantıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşmayı sağlamaktadır.

d. Geçerlilik: Görüşlerin geçerliliği, doğruya götüren ve argümanı destekleyen somut deliller olan kanıtlara dayanma ve mantıklı ve rasyonel argümanlar oluşturmak için kullanılan akıl yürütme kuralları olan doğru akıl yürütme kuralları olmak üzere iki temel unsur üzerine kuruludur.

Aristoteles ve Dewey, retoriği sadece kurallar ve kıyaslamalarla yapılan bir zihinsel egzersiz olarak görmemektedir. Aristoteles'in retoriği, düşünen, konuşan ve harekete geçenler için bir araçtır. Bu, retoriğin sadece uzmanlara yönelik olmadığını, her eğitim seviyesinde öğretililecek bir konu olduğunu ve tüm bireyler ve vatandaşların yaşadığı sosyal alanda bir araç olduğunu göstermektedir. Bu sosyal alan, olayların, belirsizliklerin, olasılıkların, ikna ve karar alma süreçlerinin olduğu dünyadır. Bazı kişiler yeteneklerinden veya pratik alışkanlıklarından dolayı retorik olarak etkili olurlar. Bu durum, retorik teorisinin sistematik hale getirilmesini ve yaşam boyu eğitim çerçevesine yerleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece vatandaşlar, aile, profesyonel ve sosyal yaşamlarında daha etkili olmayı öğrenebilirler (Triantari, 2012, p. 42). Ayrıca retorik, eleştirel düşünmeyi geliştirir ve iletir. Eleştirel düşünmenin gelişimi, iletişim becerilerinin güçlenmesine yol açar. Eleştirel düşünme ve iletişim becerilerine sahip bir vatandaş, aktif bir vatandaşdır. Aktif vatandaş, farkında ve bilgili olandır. Bilgi ve enformasyon sayesinde her vatandaş siyasi ve sosyal gerçekliğin ilerlemesini takip ederek düşünür ve sadece pasif bir izleyici değil, aynı zamanda düşünceli, yaratıcı ve aktif bir vatandaş ya da katılımcılar haline gelir. Bu nedenle, insan

yaşamının her yönü anlamın yaratılması ve bu anlamın aktarılmasına bağlıdır ve bu süreç, retorik unsurlarını içermektedir. Aristoteles, “doğası gereği zeki insanlar” hakkında konuşurken, aktif vatandaşları kastetmektedir (Aristoteles, 2017, par. 1277b). Bunlar, gerçek dünyayı tanıyabilen, anlayabilen ve aynı zamanda davranışlarını ve kullandıkları dili değiştirme ve etkili kullanma yeteneğine sahip olan insanlardır (Triantari, 2012, p. 42). Şu hâlde retorik, eleştirel düşünme becerilerinin kamuya açık ifade ve savunma bağlamında denenmesini mümkün kılan bir iletişim biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, bireylerin aktif yurttaşlar olarak yetiştirilebilmeleri, yalnızca siyasal bilgiye değil, aynı zamanda düşüncelerini etkili ve sorumlu biçimde ifade edebilecek iletişim becerilerine de sahip olmalarını gerektirir. Tam da bu noktada, retorik eğitimin ayrılmaz bir parçası hâline gelir.

Eğitimin temel amaçlarından biri, öğrencileri bilinçli ve etkili iletişim kurabilen bireyler olarak yetiştirmektir ve bu süreçte retorik önemli bir araçtır. Retorik, bireylerin düşüncelerini mantık kurallarına göre sınırlamalarına ve iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olarak, onların toplumda daha aktif ve etkili vatandaşlar olmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla modern eğitimde retorikğin rolü, eleştirel düşünmeyi teşvik etmesi ve öğrencilerin kişiliklerini ve entelektüel yetkinliklerini geliştirmeleri açısından son derece önemlidir. Retorik, eleştirel düşünmenin araçlarını ve yöntemlerini sunarken, eleştirel düşünme de bu araçları etkili ve etik bir şekilde kullanma yeteneğini içermektedir. Bu iki unsur, öğrencilerin sadece bireysel gelişimlerine değil, aynı zamanda toplumsal ilerlemeye de katkıda bulunmalarını sağlamaktadır. Böylece retorik, bireylerin düşüncelerini sorgulama, analiz etme ve yeniden değerlendirme süreçlerine katkı sağlayan bir iletişim biçimidir.

Eleştirel Düşünme Temelinde Eğitsel Retorik

Aristoteles için retorik yararlı bir sanattır. Zira retorik, adil insanların davalarını ikna edici bir şekilde dile getirmelerine, insanların zor materyalleri (bilimsel materyaller gibi) anlamalarına, yanlış argümanlara karşı koymalarına ve iyi insanların saldırıya uğradıklarında kendilerini savunmalarına yardımcı olmaktadır (Aristoteles, 1995, par. 1355a25-1356b15). Aristoteles’in retorik düşüncesinin şu minvalde yararlarından bahsedilebilir:

a. Doğru ve adil olanın sonunda üstün gelmesi için retorik gereklidir. Aristoteles’e göre gerçek ve adil olanın doğal olarak karşıtlarına üstün

gelme eğilimi vardır. Ancak hakemlerin kararları olması gerektiği gibi değilse, bunda konuşmacıların başarısızlığı etkindir. Yani retorik, haklı olanın savunulmasını ve doğru kararların alınmasını sağlar; konuşmacıların yetersizliği bu doğruluğun ortaya çıkmasını engelleyebilir (Aristoteles, 1995, par. 1355a25). Bu nedenle, bireylerin gerekçeli savunma yapabilme, doğruyu etkili biçimde ifade edebilme ve adalet duygusunu güçlendirme becerileri, retorik eğitimi yoluyla geliştirilebilir.

b. Bazı izleyiciler için kesin bilgiye sahip olmak ikna için yeterli değildir. Aristoteles'e göre bazı izleyiciler, ne kadar doğru ve eksiksiz bilgi sunsak da bunu kabul etmeyebilir, çünkü bilgi vermek öğretim gerektirir; ancak herkesi eğitmek de mümkün değildir. Bu durumda, retorik, herkesin ortak bildiği kavramlar ve inançlar üzerinden ikna etmeyi sağlamaktadır. Yani halk kitlesiyle iletişimde, bilginin ötesinde, herkesin paylaştığı ön kabullerle ikna etmek gerekmektedir (Aristoteles, 1995, par. 1355a30). Bu da retoriğin, yalnızca bilgi aktaran öğretim süreçlerinin ötesinde, farklı bilgi düzeyine sahip bireylerle anlamlı iletişim kurmayı sağlayan tamamlayıcı bir düşünme ve ifade becerisi olduğunu göstermektedir. Öyleyse retorik Duffy'nin ifadesiyle, sadece bilgi aktarmaktan ibaret değildir; insanların birbirlerini nasıl "bilgilendirdiklerini, ikna ettiklerini ve motive ettiklerini" incelemek için kullandığımız "antik söylem sanatlarından" biridir (Duffy, 2023, p. 249).

c. İkna gücü, muhatabın görüşlerini çürütmek için de kullanılabilir. Retorik, tıpkı mantıklı tartışma (diyalektik) gibi, karşıt görüşler üzerinde uygulanabilir. Buradaki amaç, yanlış argümanları ortaya koyup çürütmek ve gerçeği net biçimde görmek içindir. Bu sayede, karşı taraf haksızlık yaparsa, biz de onları etkili biçimde çürütme yetisine sahip oluruz. Aristoteles'e göre sadece retorik ve diyalektik, tarafsızca zıt sonuçlar çıkarabilir (Aristoteles, 1995, par. 1355a35). Bu çürütme ve gerçeği ayırt etme işlevi, retoriğin sadece bir ikna sanatı olmadığını, aynı zamanda eleştirel analiz yoluyla gerçeğe yaklaşma yöntemi olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle retorik, yanlış önermeleri teşhir etme, zıt görüşleri analiz etme ve gerçek ile yanıltıcı olanı ayırt etme gibi, eleştirel düşünme ile doğrudan bağlantılı işlevler kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, retorik eğitimi öğrencilerin yalnızca kendi görüşlerini savunmalarını değil, karşıt fikirleri eleştirel bir

bakışla çözümleyerek hatalı çıkarımları ayırt etmelerini sağlayan düşünsel becerileri geliştirmektedir.

d. Retorik, haksız iddialara veya adaletsizliklere karşı, konuşma ve akıl yürütmeye kendini savunma aracı olarak gereklidir. Aristoteles'e göre bir insanın bedenini savunmak için güç kullanamaması utanılacak bir durum olarak görülmezken, sözle ve akılla kendini savunamaması utanılacak bir durumdur. Çünkü insanı insan yapan en ayırt edici özellik, beden gücünden çok, akıllı ve etkili konuşmadır. Bu nedenle, retorik doğru kullanmak, insan için temel bir gerekliliktir. Elbette kötüye kullanımı zarar verebilir; ancak bu, güç, sağlık veya zenginlik gibi diğer yararlı şeylerin kötüye kullanımının da yol açtığı zararlar gibidir (Aristoteles, 1995, par. 1355b5). Dolayısıyla bireyin kendi düşüncelerini açıkça ifade edebilmesi, haklarını savunabilmesi ve gerekçeli konuşma becerisi kazanabilmesi açısından, retorik temel nitelikleri eğitsel süreçlerde kazandırılması gereken zihinsel ve dilsel yeterliliklerdir. Ancak retorik işlevi yalnızca bireysel savunmayla sınırlı değildir; o aynı zamanda kamusal alanda bireyin sosyal itibarını, meşruiyetini ve entelektüel otoritesini inşa eden bir güç olarak da işlev görmektedir. Bu bağlamda retorik, politik ve sosyal bir güçtür. Çünkü bir hatibin kullandığı logos kelimesi hem konuşma hem de akıl anlamına gelmektedir. Bu, insanların ikna edici konuşanların aynı zamanda şehrin en bilge, en zeki ve en akılcı danışmanları olduğuna inanmalarını teşvik etmektedir (Morgan, 2007, p. 308). Başka bir ifadeyle retorik logos boyutu, hatibin sözlerinde mantıksal tutarlılık ve rasyonel temellendirme sunması yoluyla, dinleyicilerde onun ileri görüşlü ve danışmaya değer biri olduğu yönünde bir algı oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca eğitim süreçleri de, bireylerin hem düşünsel hem de söylemsel düzeyde bu mantıksal tutarlılık ve rasyonel ifade becerileri kazanmalarını desteklemelidir.

Retorik sağladığı bu faydalar bireyde, eleştirel düşünme yetisinin gelişmesine katkı sağlamakta ve onu iyi eğitimli bir kişi hâline getirmektedir. Ne var ki eleştirel düşünme yoluyla elde edilen bu zihinsel uyanıklık, yalnızca ahlak bilgisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda insan ruhunun derinliklerine dair bir anlayışı da gerekli kılmaktadır. Başka bir ifadeyle eleştirel düşünmenin ötesinde, onu yönlendiren bir eleştirel bilinç – ki burada 'eleştirel bilinç', yalnızca düşünce süreçlerini analiz eden bir yeti değil; bu düşünceleri ahlaki, insani ve toplumsal sorumluluklarla birlikte

değerlendirebilen bir farkındalık biçimi olarak anlaşılmalıdır – geliştirmek isteyen bir hatip hem etik değerleri hem de insan doğasını anlaması gerekmektedir. Zira ancak bu bütüncül kavrayışla retorikğin asıl amacı gerçekleştirilebilir. Hatibin ahlakı, bilgelik ve dinleyicilerine karşı dostane tavırlarında ve çeşitli insan karakterlerini belirli faktörler (duyguları, arzuları, alışkanlıkları vb.) ile ilişkilendirerek ayırt etme ve inceleme yeteneğinde kendini göstermektedir. Hatibin ahlakı ve insan ruhuna dair bilgisi ile onun retorik becerisini şekillendirmektedir. Öyle ki hatibin farklı karakterler ve duygusal durumlar karşısında nasıl davranacağını bilmesi, onun retorik yeteneğini güçlendirmektedir. Bu bilgi ve yetenekler, hatibin başarılı bir şekilde iletişim kurabilmesi ve etkili bir diyalog sürdürebilmesi için bir garanti sağlamaktadır.

Hatibin etik tavrı ve psikolojik kavrayışı, yalnızca bireysel iletişimde değil; toplum içinde etkin, bilinçli ve sorumlu bir yurttaş olarak var olmasında da belirleyici rol oynamaktadır. Zira retorik, demokratik bir toplumun temel bileşenlerinden biri olarak, bireyin yurttaşlık görevini yerine getirebilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Zira birey, düşünsel ve etik kararlarını temellendirmek, karşıt görüşlerle rasyonel zeminde yüzleşmek ve kamusal tartışmalara katılmak suretiyle adalet ve doğruluk arayışına katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda retorik, bireyin yalnızca başkalarını ikna etme aracı değil, aynı zamanda kendisini savunma, seçimlerini gerekçelendirme ve kendi sesini duyurma hakkını kullanma biçimidir (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969, p. 55). Üstelik bu süreç yalnızca akla hitap eden biçimde işlemez; hatip, dinleyicinin değer yargılarına, duygularına ve hayal gücüne seslenerek onun zihinsel ve duygusal bağlılığını sağlamaya çalışır (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969, p. 117). Bu yönüyle retorik, rasyonel muhakeme ile etik duyarlılığı, bireysel özgürlük ile toplumsal sorumluluğu buluşturan bir argümantasyon sanatıdır. Bu bağlamda, retorik yalnızca siyasal ya da kamusal alanlarda değil, bireyin düşünsel ve iletişimsel gelişimini amaçlayan eğitim süreçlerinde de temel bir rol üstlenmektedir.

Eğitimde retorik yeterliliğin geliştirilmesi, serbest konuşma becerilerini, bir başkasının konuşmasını doğru bir şekilde yeniden ifade edebilme yeteneğini, düşüncelerini mesajın alıcısına otantik bir şekilde aktarabilme yetisini, iletişim kurabilme, anlaşmazlıkları önleme ve çözebilme yeteneğini içermektedir. Bu, iletişimin etkinliğinin nasıl tanımlandığını

göstermektedir (Korshunova et al., 2019, p. 183). Şöyle ki retorik eğitim, bireylerin düşüncelerini özgürce ve akıcı bir şekilde ifade edebilme yeteneğini geliştirmekte ve böylece hem topluluk önünde konuşurken hem de birebir iletişimde büyük önem taşımaktadır. Retorik, bir başkasının söylediklerini doğru ve eksiksiz bir şekilde yeniden ifade edebilme yeteneğini kazandırmaktadır. Bu beceri, dinleme ve anlama kabiliyetini güçlendirirken karmaşık mesajların doğru bir şekilde aktarılmasını sağlamaktadır. Böylece retorik eğitimi, bireylerin kendi düşüncelerini ve fikirlerini özgün ve etkili bir şekilde iletebilme becerisini geliştirmektedir. Bu da iletişimdeki kişilerin özgüveni artırmakta ve mesajın amacına uygun bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır. Nihayetinde retorik, bireylerin etkin bir şekilde iletişim kurma ve olası anlaşmazlıkları önleme ya da çözme yeteneğini geliştirmektedir. Bu yetenekler, etkili iletişimin temel unsurlarını oluşturur ve bireylerin hem eğitim hayatlarında hem de sosyal ilişkilerinde başarılı olmalarına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla eğitimde retorik, bilginin etkin ve anlamlı bir şekilde paylaşılmasını da hedeflemektedir. Bu bağlamda, retorik becerilerin geliştirilmesi, öğrencilere hem akademik hem de sosyal yaşamlarında gerekli olan iletişim yeteneklerini kazandırmakta ve onların düşüncelerini açık, etkili ve ikna edici bir şekilde ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Bu minvalde retorik, öğretmen ve öğrenci arasında bir iletişim rolü üstlenmektedir.

Retoriğin gücü, öğretmenler ve öğrencilerin, eleştirel düşünmenin ön plana çıktığı iletişim ve ifade becerilerini geliştirme gerekliliğine dayanmaktadır. Öyle ki eleştirel düşünme her zaman bir ihtiyaç olmuştur ve Aristoteles'e göre ikna yeteneği, tıpkı katı bir akıl yürütmenin kullanıldığı gibi, bir sorunun iki zıt tarafında kullanabilmelidir. Bu, pratikte her iki şekilde de kullanılması gerektiği için değil (çünkü insanlar yanlış bir şeye inandırılmamalıdır), gerçeklerin ne olduğunu net bir şekilde görebilmek ve başka birisi haksız bir şekilde tartışır, ona karşı gelebilmek için yapılmalıdır (Aristoteles, 1995, p. 1355a30). Başka bir ifadeyle bir soruna ilişkin karar vermeden önce, o soruna ilişkin farklı bakış açıları da hesaba katılmalıdır. Burada maksat, her iki tarafı da savunmak değil, doğru olanı bulmak ve gerçeği görmektir. Aristoteles, bu yeteneğin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Zira bir başkası adaletsiz veya yanlış bir şekilde tartıştığında, ona karşı güçlü ve mantıklı argümanlar sunarak o çürütülebilmelidir. Bu

nedenle ikna sanatı, sadece insanları bir şeye inandırmak için değil, aynı zamanda gerçeği ortaya çıkarmak ve yanlış önermelerle mücadele etmek için de kullanılmalıdır. Dolayısıyla Aristoteles, ikna etme yeteneğinin hem doğruyu bulma sürecinde hem de adil olmayan tartışmalara karşı kendimizi savunmada hayati bir araç olduğunu savunmaktadır (Aristoteles, 1995, par. 1355a25-30). Aristoteles'in bu görüşü aynı zamanda eleştirel düşünmenin de gerekliliğini yansıtmaktadır. Eleştirel düşünme, bir konuyu tarafsız bir şekilde değerlendirip, argümanları analiz ederek gerçeği bulmaya yönelik bir süreçtir. Aristoteles'in ikna etme ve karşıt argümanları çürütme yeteneği üzerine yaptığı vurgu, bu sürecin bir parçasıdır. Nitekim Aristoteles *Poetika*'da, retoriğin yalnızca bir ikna sanatı olmadığını, aynı zamanda düşüncenin söz aracılığıyla ifadesinin bir yöntemi olduğunu savunmaktadır. Ona göre düşüncelerin oluşturduğu alana akla dayanan söz aracılığıyla ortaya konan her şey girdiği gibi, düşünceler (logos), kanıtlama (*apodeixis*), çürütme (*elenchos*), duygu uyandırma (*pathos*), olayların anlamını büyütme/küçültme (sözlü yapılandırma) vs. bunların hepsi retorik disiplininin kapsamında değerlendirilir (Aristoteles, 1987, par. 1456b1). Bu durumda eleştirel düşünme, yani bir fikri kanıtlarla destekleme, karşı argümanı çürütme ve muhakeme yoluyla bir sonuca varma eylemi retoriğin içinde yer almaktadır. Bu, retoriğin yalnızca bir "süsleme sanatı" değil, aynı zamanda "düşünsel bir araç" olduğunu göstermektedir.

Aristoteles retoriği, bir sorunun iki zıt tarafında da ikna edici argümanlar geliştirme yeteneği olarak (Aristoteles, 1995, par. 1355a35), bir konuyu farklı perspektiflerden incelemek anlamında, eleştirel düşünmenin temel bileşenlerinden biridir. Bu sayede, bireyler sadece kendi görüşlerini savunmakla kalmaz, aynı zamanda karşıt görüşleri de anlar ve değerlendirebilirler. Aristoteles'in belirttiği gibi bu yetenek, sadece insanları ikna etmek için değil, gerçeği daha net görmek için kullanılmaktadır. Eleştirel düşünme, doğruları ve yanlışları ayırt etme, çeşitli argümanları değerlendirme ve en iyi sonuca ulaşma sürecidir. Aristoteles'in yaklaşımı, bu sürecin bir parçası olarak ikna edici tartışma becerisini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda eleştirel düşünme, yalnızca tutarlı argümanlar oluşturmakla sınırlı değildir; aynı zamanda, haksız veya yanıltıcı savlara karşı eleştirel bir direnç geliştirmeyi de içermektedir. Aristoteles'e göre retorik, adaletsiz veya temelsiz iddialara karşı mantıklı ve etik argümanlarla karşılık verme sanatıdır.

Bu yönüyle retorik, eleştirel düşünmenin savunucu işlevini yerine getirerek bireyin yanlış bilgiye karşı zihinsel bir duruş sergilemesini sağlamaktadır. Bu tür zihinsel becerilerin, özellikle eğitim yoluyla kazandırılabilir olması, Aristotelesçi retorik sadece teorik bir söylem sanatı olmaktan çıkarmakta; aynı zamanda düşünme ve ifade yetilerini besleyen ve böylelikle öğrenme sürecine katkı sağlayan bir düşünme biçimi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in yaklaşımı, yalnızca farklı bakış açılarını dikkate alma, doğru bilgiye ulaşma ve hatalı argümanları çürütme gibi eleştirel düşünmenin temel ilkeleriyle değil; bu ilkelerin eğitime uyarlanabilirliğiyle de örtüşmektedir.

Sonuç

Aristotelesçi retorik, eleştirel düşünme süreçlerini destekleyen bir ifade ve iletişim biçimi olarak değerlendirilebilir. Zira eleştirel düşünmenin temelini analitik düşünme, mantıksal çözümleme ve kavramsal sorgulama oluşturmaktadır. Retorik bu süreçlerin iletişimsel ve ikna edici biçimde dışavurumuna katkı sağlamakta, yani bu düşünme biçiminin toplumsal düzlemde ifade edilmesini ve sınanmasını sağlayan tamamlayıcı bir araç işlevi görmektedir. Bu sayede retorik, sadece ikna sanatı olmanın ötesinde, bireylerin düşünme yetilerini geliştiren bir disiplin olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Aristotelesçi retorik anlayışı, bireylerin doğru akıl yürütme yapılarını tanımalarını ve bu yapılar üzerinden etkili biçimde iletişim kurmalarını teşvik etmektedir. Bu, onların mantıksal tutarsızlıklardan ve manipülatif söylemlerden kaçınmalarını sağlamaktadır. Nitekim Aristoteles ikna sürecini, *logos*, *ethos* ve *pathos* olmak üzere üç temel unsurla temellendirmekte ve bu unsurlar, bireyin yalnızca kendi fikirlerini savunmasını değil, aynı zamanda karşıt argümanları eleştirel bir bakışla değerlendirmesine de olanak tanımaktadır.

Bu minvalde retorik, modern eğitimin amaçlarıyla örtüşen işlevsel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Zira modern eğitimin birincil amacı, felsefi hakikatleri öğretmekten ziyade, çeşitli teknik ve uzmanlık bilgilerini bireylere kazandırarak toplumsal işleyişi sürdürecektir yeterlilikte bireyler yetiştirmektir. Ancak bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflerini demokratik katılımı ilişkilendirmeleri, yalnızca teknik bilgiyle değil, aynı zamanda ikna ve iletişim becerileriyle mümkündür. Bu noktada retorik, felsefi doğruların değil, kamusal faydanın ve ortak yaşamın değerlerinin

aktarımında etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Özellikle vatandaşlık eğitimi gibi alanlarda bireylerin eleştirel düşünme, kıyas yapma ve argüman geliştirme becerilerini geliştirmeye yönelik olarak retorik, konuşma ve görsel uygulamalarla desteklenmektedir. Bu süreç, özgür düşüncenin teşvik edilmesine ve demokratik farkındalığın güçlenmesine katkı sunmaktadır. Nitekim eleştirel düşünme becerileri gelişmiş bireyler, demokratik değerlere daha duyarlı hale gelir; fikirlerini şiddet içermeyen yollarla ifade edebilir ve toplumsal sorunlara bilinçli biçimde katılım sağlayabilirler. Bu açıdan modern eğitimde retorik rolü, sadece ifade becerilerini değil, aynı zamanda demokratik bir siyasi kültürün yerleşmesini de destekleyen temel araçlardan biridir.

Nihai olarak, günümüz eğitim sisteminde eleştirel düşünme becerilerinin gelişimine yönelik artan talepler, Aristotelesçi retorik modern eğitimde yeniden canlandırılmasına olan ihtiyacı daha da belirgin kılmaktadır. Zira Aristoteles retorik, kanıtlama ve çürütme içeriyorsa, akla dayalı sözlü ifade ile düşüncüyü yapılandırıyor, karşıt fikirleri dikkate alıp onları çürütme yöntemini içeriyorsa, o zaman retorik, eleştirel düşünmeyi teşvik eden ve uygulayan bir yöntemdir. Hatta retorikte kullanılan entimem'ler, karşı argümanı çürütme biçimleri, dinleyiciye göre uygun ifade seçimi gibi retorik araçlar eleştirel düşünmenin işlevsel örnekleridir. Bu bağlamda, Aristoteles'in retorik üzerine geliştirdiği yöntemler, yalnızca düşünsel faaliyetlerde değil, aynı zamanda etik, siyaset ve günlük iletişim süreçlerinde de önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. İnsanları diğer varlıklardan ayıran, bu retorik beceriler ve düşünme yetisi olduğundan, eğitimde retorik rolü, bu benzersiz insan özelliklerinin geliştirilmesi ve uygulanmasını sağlar. O halde, Aristotelesçi retorik hem eğitim hem de eleştirel düşünme açısından önemli bir disiplin olmayı sürdürmektedir ve bu çalışmada ele alındığı gibi, eleştirel düşünmenin eğitsel araçlarından biri olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklar

- Adeodato, J. M. (1999). The Rhetorical Syllogism (Enthymeme) in Judicial Argumentation. *International Journal for the Semiotics of Law*, 12(2), 133-150. <https://doi.org/10.1023/A:1008998121097>
- Aristoteles. (1987). *Poetika* (İ. Tunalı, Çev.). Remzi Kitabevi.

- Aristoteles. (1995). *Retorik* (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Organon V: Topikler* (H. R. Atademir, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- Aristoteles. (1998). *Birinci Çözümlemeler* (A. Houshiary, Çev.). Dost Kitapevi.
- Aristoteles. (2015). *İkinci Çözümlemeler* (A. Houshiary, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2017). *Politika* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Baba, C. (2019). Retorik ve Mantık İlişkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 247-260. <https://doi.org/10.29029/busbed.639740>
- Blair, J. A. (2004). The Rhetoric of Visual Arguments. In C. A. Hill & M. H. Helmers (Eds.), *Defining Visual Rhetorics* (pp. 41-61). Lawrence Erlbaum Associates. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_19
- Carey, C. (1994). Artless Proofs in Aristotle and the Orators. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 39, 95-106.
- Charteris-Black, J. (2018). *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor* (2nd ed.). Macmillan Education/Palgrave.
- Demirdöğen, Ü. D. (2010). The Roots of Research in (political) Persuasion: Ethos, Pathos, Logos and the Yale Studies of Persuasive Communications. *International Journal of Social Inquiry*, 3(1), 189-201.
- Dewey, J. (2022). *Nasıl Düşünürüz?* Fol Kitap.
- Duffy, W. (2023). What Is Rhetoric? A “Choose Your Own Adventure” Primer. In T. Daniels-Lerberg, D. Driscoll, M. K. Stewart, & M. Vetter (Eds.), *Writing Spaces: Readings on Writing* (Vol. 5, pp. 247-267). Parlor Press.
- Durhan, G. (2021). *Eleştirel Düşünme: Bir Sokratik Sorgulama Metodolojisi*. Temaşa Felsefe Dergisi 15, 86-97.
- Fortenbaugh, W. W. (2007). Aristotle’s Art of Rhetoric. In I. Worthington (Ed.), *A Companion to Greek Rhetoric* (pp. 107-123). Wiley-Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470997161.ch9>
- Ijesseling, S. (1977). *Rhetoric and Philosophy in Conflict*. Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/978-94-010-1037-5>

- Ismail, E. (2020). Developing Critical Thinking with Rhetorical Pedagogy. *OSSA 12: Evidence, Persuasion & Diversity*, 1–12.
- Karaboğa, M. T. (2019). Bilgi Toplumunda Eleştirel Düşünme Eğitiminin Önemi ve Gerekliliğine İlişkin Bir Çalışma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 8(3), 37-49.
- Kennedy, G. A. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton University Press.
- Korshunova, A. A., Bastrikova, E. M., Zharkynbekova, S. K., Urazayeva, K. B., & Abylkhassova, K. S. (2019). Formation of rhetorical skills in school: mental features and active teaching methods. *3C TIC: Cuadernos de Desarrollo Aplicados a Las TIC*, 180–193. <https://doi.org/10.17993/3ctic.2019.83-2.180-193>
- Morgan, T. (2007). Rhetoric and Education. In I. Worthington (Ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. (pp. 303–319). Wiley-Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470997161>
- Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (J. Wilkinson & P. Weaver, Trans.). University of Notre Dame Press.
- Saki, M. (2016). Rhetoric and critical thinking. *Deeds and Days*, 66, 137–154. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.66.4>
- Şahinel, S. (2002). *Eleştirel Düşünme*. Pegem Yayınları.
- Triantari, S. (2012). *Rhetoric of Aristotle in "Lifelong education"*. Lambert Academic Publishing (LAP).
- Triantari, S. A. (2014a). The aesthetic dimension of rhetoric according to Friedrich Nietzsche and implications in education. *Menon: Journal of Educational Research*, 3, 105–112.
- Triantari, S. A. (2014b). The communicational mask of the globalized rhetoric: The modern interpretation of Aristotle's "not invedit" and "in-vedit proofs. *Asian Journal of Humanities and Social Studies*, 2(2), 253–258.
- Triantari, Sotiria. A., & Noitsis, I. (2015). Aristotelian Rhetoric As Tool Of Development Of Critical Thinking In Education. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 2(9), 1592–1598. <https://doi.org/10.18535/ijsshi/v2i9.08>

Yeşil, M. (2024). Eleştirel Düşünme Öğrenimi Üzerine Bir Uygulama: Sokrates'in Savunması. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(1), 115-136.

Öz: Aristoteles retorığı düşünsel özgünlük ve zihinsel gelişim açısından modern eğitimde önemli bir yere sahiptir. Antik Yunan'dan günümüze retorik, sadece etkili iletişimin bir aracı değil, aynı zamanda düşünceleri düzenleme, ifade etme ve karşıt görüşlerle başa çıkmanın bir yolu olmuştur. Bu nedenle retorik, Antik Çağ'dan XIX. yüzyılın sonlarına kadar eğitim sistemlerinin merkezinde yer almıştır. Aristoteles'e göre retorik, yalnızca ikna sanatı değil, düşüncenin geliştirilmesi sürecidir. Eğitimde öğrencilerin hem yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeleri hem de eleştirel bakış açıları kazanmaları için güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir. Özellikle bilgiye erişimin kolay olduğu çağımızda retorik, eleştirel düşünmeyi teşvik etmek için daha da hayati hale gelmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda, üç temel retorik aracı olan ethos, pathos ve logos unsurlarıyla yaratıcı ve eleştirel düşünmeyi destekleyen Aristotelesçi retorığın hem tarihsel kökenleri hem de modern uygulamalardaki yeri ele alınarak eleştirel düşünme süreçlerine katkısı incelenmekte ve bu katkının günümüz eğitim ortamında nasıl devam ettiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, retorik, Aristoteles, eğitim, eleştirel düşünme.

